

ПАВЛОВ Валерій – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, Національний університет харчових технологій, 68, вул. Володимирська, м. Київ, індекс 01601 (vpavlov52@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7691-0850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.8>

Бібліографічний опис статті: Павлов, В., (2022). Духовність та її роль у житті людей. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 45, 112–128, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.8>*

ДУХОВНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЖИТТІ ЛЮДЕЙ

Анотація. *Метою статті є осмислення духовності з позицій філософії та визначення її ролі у житті індивідів, їх різноманітних спільностей, суспільства в цілому. Особлива увага звертається на різні підходи до трактування даного феномену, які представлені у літературі. **Методологічні** засади дослідження – аналіз духовності у контексті взаємозв'язку та протиставлення матеріального і духовного, онтологічного і аксіологічного, світського і релігійного. Духовність – показник міри «розвертання» духу. Адекватне трактування духовності передбачає розмежування змістовних полів термінів «свідомість індивіда» та «індивідуальна свідомість». Перше значно ширше за змістом, ніж друге. Методи аналізу, синтезу, порівняння, сходження від абстрактного до конкретного дозволяють зрозуміти специфіку духовності як особливого регулятивну людської поведінки. **Наукова новизна.** Виділені сутнісні ознаки духовності, особливості її прояву на рівні свідомості індивідів та в системі суспільних відносин. Проаналізований зв'язок означеного феномену з свободою, обов'язком, творчістю. Духовність розглядається як важлива умова продуктивної самореалізації суб'єкта і зміни дійсності на краще. Це її призначення неможливе поза моральною складовою, яка виступає*

своєрідним «фільтром», що із всієї засвоєної суб'єктом інформації залишає у його свідомості позитивно орієнтовані цінності. Показані специфіка антиподів цього утворення – недуховності і псеводуховності – та їх негативний вплив на поведінку людей і функціонування суспільства. **Висновки.** Духовність – важлива характеристика (якість) людського буття, що проявляється у думках та вчинках суб'єкта, які мають позитивну спрямованість, усвідомлене моральне підґрунтя, цільову установку на вдосконалення самого себе і довкілля. Вона займає чільне місце в системі культури. Водночас формується під впливом останньої.

Ключові слова: дух, духовність, свідомість, цінність, світське, релігійне, мораль.

PAVLOV Valerii – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Humanities, National University of Food Technologies, 68, Volodymyrska St., Kyiv, postal code 01601 (vpavlov52@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7691-0850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.8>

To cite this article: Pavlov, V. (2022). Dukhovnist ta yii rol u zhytti liudei [Spirituality and its Role in Human Life]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 112–128, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.8>*

SPIRITUALITY AND ITS ROLE IN HUMAN LIFE

Summary. *The purpose of the article is understanding of spirituality from the position of philosophy and determining of its role in the lives of individuals, their various communities, and society as a whole. Particular attention is paid to different approaches to the interpretation of this phenomenon, which are presented in the literature. The methodological basis of the research is the analysis of spirituality in the context of the relationship and contrast between the material and the spiritual, the ontological and the axiological, the secular and the religious. Spirituality*

is an indicator of the degree of «unfolding» of the spirit. Adequate interpretation of spirituality involves distinguishing the meaningful fields of the terms «consciousness of individuals» and «individual consciousness». The first one is much broader in content than the second one. The methods of analysis, synthesis, comparison, ascent from the abstract to the concrete make it possible to understand the specificity of spirituality as a special regulation of human behavior. **Scientific novelty.** Essential signs of spirituality, features of its manifestation at the level of consciousness of individuals and in the system of social relations are highlighted. The connection of the phenomenon with freedom, duty, and creativity is analyzed. Spirituality is considered as an important condition for productive self-realization of the subject and change of reality for the better. This purpose is impossible without the moral component, which acts as a kind of «filter» that leaves positively oriented values in subject's consciousness from all the information learned by him. The specificity of the antipodes of this formation – non-spirituality and pseudo-spirituality – and their negative impact on people's behavior and the functioning of society are shown. **Conclusions.** Spirituality is an important characteristic (quality) of human existence, manifested in the subject's thoughts and actions, which have a positive orientation, a conscious moral basis, and a goal setting for the improvement of oneself and the environment. It occupies a prominent place in the culture system. At the same time, it is formed under the influence of the latter.

Key words: spirit, spirituality, consciousness, value, secular, religious, morality.

Постановка проблеми. Поняття «духовність» широко вживане – починаючи з буденної оцінки однією людиною міри присутності даної чесноти у свідомості іншої людини та її поведінці, закінчуючи популярною чи спеціальною літературою, присвяченою питанням моралі, права, політики, релігії, естетики тощо. При цьому дуже рідко можна зустріти навіть елементарні спроби пояснити, що саме розуміє під духовністю суб'єкт, який оперує даним терміном. Вживання його без належного рівня теоретичного осмислення шкідливе як у теоретичному, так і практичному планах. Особливо, якщо йдеться про пошук

і використання ефективних каналів формування духовності, дефіцит якої очевидний у сучасному соціумі.

На жаль, феномен духовності, незважаючи на його важливість, принципове значення у бутті людей до сьогоднішнього дня зберігає свою невизначеність, смислову «розмитість», змістовну нечіткість. Йдеться, по-перше, про плюралізм думок, підходів, формулювань щодо нього, по-друге, про відсутність (чи ігнорування) належним чином обґрунтованих методологічних засад, у контексті яких можна (і потрібно) досліджувати це утворення.

Метою статті є осмислення духовності з позицій філософії та визначення її ролі у житті індивідів, їх різноманітних спільностей, суспільства в цілому. Особлива увага звертається на різні трактування даного феномену, які представлені у літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі духовності присвячені творчі пошуки представників різних сфер знання. Природа і сутність духовності були предметом осмислення Е. Агапової, В. Андрущенка, Г. Гумницького, А. Кисельова, В. Павлова, М. Савельєвої. Особливості трактування цього утворення у філософії, психології, релігії, літературі досліджувались Р. Александровою, В. Барискіним, В. Кудашовим, І. Сунцовою, С. Струценко. Специфіці формування духовності у індивідів та у суспільстві в цілому присвячені публікації М. Голубки, О. Липки, В. Меньшикова, Б. Новікова, Т. Суходуб, І. Терюханової. Регулятивна роль духовності представлена в працях Д. Леонтєва, В. Кременя, Г. Шевченко, Я. Шрамко. Антиподи духовності – бездуховність та псевдодуховність – аналізувались Є. Єриною, Р. Лівшицом, Р. Кутирьовим, Ю. Щьоткіним.

В монографіях, статтях, тезах, виступах фахівців на наукових конференціях представлений широкий спектр методологічних установок щодо духовності, кожна з яких має власну специфіку. Це утворення розглядають як розвертання «космічного» духу, продукт функціонування суспільства, прояв божественної активності, покликання людини, концентроване втілення культури та ін. В залежності від кута бачення духовність отримує відповідне трактування. При цьому різні її концепції позбавлені спільного знаменника. Іншими словами, тут відсутній феномен універсальності. Як наслідок, духовність у кожному конкретному випадку отримує інтерпретацію, яка має виражене

локальне значення, а самі пояснення природи даного утворення нерідко суперечать одне іншому. Конкретика трактувань духовності вражає своєю строкатістю та багатоманітністю: свідомість, що має національне забарвлення; гармонійна єдність психічної активності суб'єктів; діалектичне поєднання етичного, естетичного і аксіологічного; гармонія істини, добра і краси; релігійні устремління людей тощо.

Основний матеріал. На мою думку, продуктивним вихідним методологічним положенням при дослідженні духовності може бути ідея про протилежність матеріального і духовного як взаємопов'язаних, але різних сфер дійсності. Розвертання її дає можливість розкрити особливості означених сфер, окреслити специфіку духовного на рівні теоретичних узагальнень, а потім перейти до визначення змістовних параметрів духовності.

Такий підхід дозволяє уникнути непоодиноких ситуацій, коли духовність безпідставно ототожнюється з розумом, культурою, моральністю, релігійними цінностями, а то і з формами суспільної свідомості. Осмислюючи духовність з позицій філософської рефлексії важливо виділити сутнісні ознаки даного утворення, показати особливості функціонування і роль у житті людей та соціуму, підкреслити принципову відмінність від інших феноменів нематеріального характеру, що впливають на людську життєдіяльність.

Поняття «духовність» тісно пов'язане з низкою понять, які використовуються для позначення нематеріальної сторони людського існування: свідомість, ідеальне, душа, дух. Воно похідне від поняття «дух». Останнє, зберігаючи свої сутнісні ознаки (відсутність матеріальності), в літературі вживається у широкому спектрі звучань. В контексті нашої розмови дух – прояв ідеального, особливий аспект існування індивідуальної, колективної чи суспільної свідомості. Власне, специфічне змістове наповнення даний термін отримує у релігії.

Дух – суб'єктивована свідомість. Якщо йдеться про індивіда, то його дух – це «розвертання» власної свідомості, свідомості саме цього індивіда, а не якогось іншого. До того ж, варто пам'ятати, що терміни «свідомість індивіда» і «індивідуальна свідомість» не тотожні. Перше значно ширше за змістом, ніж друге. Дух стосовно конкретної людини – присутність

в ній того, що має нематеріальний характер і водночас вирізняється суб'єктивним забарвленням (її знання, емоції, воля, інтуїція, страхи, домагання та ін.). Змістовним середовищем буття духу виступає духовний світ індивіда. У кожному конкретному випадку цей світ завжди зберігає свій, особливий, неповторний характер.

Хоча поняття «духовність» походить від поняття «дух», лише частково утримує в собі зміст останнього (присутність нематеріального). Акцент суттєво зміщується. В центрі уваги постає міра і якість духу, його змістовне наповнення і цільові установки. Зрозуміло, що духовність не є якимось особливим, самостійним утворенням, незалежним від самої людини та свідомості. Це результат її соціалізації і водночас складний процес накопичення і зміни знань, формування і переосмислення світоглядних орієнтирів, ціннісних пріоритетів, психологічних стереотипів тощо. Вона – прояв (не обов'язково зовнішній) духовного світу суб'єкта, його багатства чи бідності, широти чи однобічності, людяності чи, буває і таке, убогої тварної примітивності.

Одна з особливостей функціонування і використання терміну «духовність» у тому, що т. з. очевидність його змісту «зникає» при спробі більш-менш чітко окреслити сам зміст. Не в останню чергу це пов'язано з неможливістю емпірично визначити перелік того, що може входити до змістовного поля поняття, а також з надмірною долею суб'єктивізму при трактуванні духовності. Тому різноманітні соціологічні дослідження, які своєю метою мають встановлення (визначення) рівня духовності індивідів (чи інших суб'єктів), малорезультативні. Варто пам'ятати і те, що у функціональному плані термін «духовність» не зовсім продуктивний. Його використання часто не стільки допомагає усвідомити суть питань і проблем, скільки продукує невизначеність, неоднозначність.

Правда, існує й інший бік справи. Поза духовністю важко, практично неможливо, вести мову про смисложиттєві орієнтири людського буття. Там, де відсутня духовність, життя втрачає сенс і перетворюються в існування. Саме завдяки духовності особа стає причетною до малих і великих справ, що відбуваються у суспільстві. Бути причетним – значить жити не відокремлено, а разом з іншими, спільними зусиллями змінювати дійсність.

Духовність характеризується позитивною спрямованістю, орієнтацією на цінності та ідеали, які наповнюють життя смыслом, допомагають залишатись людиною у самих складних ситуаціях, зберігати оптимізм, бачити шляхи вирішення існуючих проблем. Сказане означає, що даний феномен вирізняється своєю аксіологічністю. Тобто суб'єкт мислить і діє у руслі відповідних цінностей. Саме вони кладуться в основу його поведінки. У духовності має місце інтеграція потреб та цінностей. У захисті та ствердженні останніх індивід бачить своє покликання. Тут цінність виконує, по суті, функцію потреби. Це має місце і тоді, коли йому приходится докладати надмірні зусилля для досягнення бажаних результатів. Навіть за умови, коли йдеться про «середньостатистичну» духовність (духовність середньостатистичної людини), вона спрямована на добро, а не на його протилежність.

На мій погляд, можна дати таке *визначення* духовності. Це стан (прояв) свідомості суб'єкта, пов'язаний з орієнтацією на позитивні цінності, моральність, пошук сенсу життя, ствердження істини, добра, свободи і краси ¹. У більш широкому розумінні слова – якість людини, що проявляється у думках та вчинках, що мають позитивну спрямованість, усвідомлене моральне підґрунтя, цільову установку на вдосконалення самого себе та довкілля. Це утворення – показник міри зрілості людини, її відданості відповідним пріоритетам, унікальності поглядів та переконань. У кожному конкретному випадку духовність – одна із сутнісних ознак індивіда, те, що відрізняє його від усіх інших людей. Вона є невід'ємною складовою того прояву людського буття, що називається індивідуальністю. Покликання духовності – зробити світ кращим, комфортнішим, досконалішим, ніж він є. Не можна не погодитись з твердженням, що духовність – це пошук абсолютного у відносному, стійкого у плінно-мінливому, значимого у потоці другорядного.

Духовність – досить складне утворення як у плані структури, так і своїх проявів. Тут органічно поєднано раціональне і чуттєво-емоційне. В одних ситуаціях рельєфно представлені її

¹ Названі цінності не піддаються ранжуванню, ієрархізації. Тобто всі вони рівнозначимі. Тут відсутнє головне і другорядне.

релігійний контекст, в інших світський. У духовності, в залежності від особливостей суб'єкта, просторово-часових координат, специфіки життєвих обставин домінантами можуть виступати орієнтації на Бога; істину; моральні, правові, політичні цінності; красу; прогресивні громадські ініціативи; захист довкілля; допомогу іншій людині, яка попала у біду, та ін. Можлива різна комбінація цих орієнтацій. Незмінним залишається одне – їх позитивна спрямованість.

Важливий аспект буття духовності – її зв'язок зі знаннями. Така постановка питання дещо алогічна, адже знання – спосіб існування свідомості, а духовність – одна з її характеристик. І все ж, варто пам'ятати, що духовність не може бути беззмістовною. Йдеться не просто про певний пласт інформації, яким володіє суб'єкт, а про те, що в цій інформації для нього є значимим, цінним, що визначає стратегію і тактику поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Дані цінності (знання, переконання, регулятивні норми, психологічні установки та ін.) свідчать про міру духовності людини, її спрямованість. Конкретним проявом останнього є духовність світська або релігійна. І хоча знання прямо, безпосередньо не продукують духовність, зв'язок між цими утвореннями очевидний. Важливу роль у ньому відіграє мораль. Саме вона виступає опосередковуючим моментом, «фільтром», який залишає (зберігає) із загального обсягу знань те, що важливе і необхідне для духовності. Знання, позбавлені належного морального підґрунтя, у кращому разі просто залишаються знаннями. У гіршому набувають руйнівної сили.

Практика свідчить, що у виборі між інформацією і духовністю пріоритет дуже часто надається інформації. Натомість духовність отримує другорядний статус. В т. з інформаційному суспільстві для багатьох суб'єктів це стало практично нормою. Збагачуючись інформацією і досягаючи, на основі її використання, належного (іноді високого) рівня матеріального благополуччя, вони не стають при цьому обов'язково морально зрілими, соціально відповідальними, законопослушними, естетично розвинутими. Тому зовсім небезпідставним є твердження, що «світ став здобиччю знань» (Кримський, 2003, с. 3). Інформація, знання хоча і займають важливе місце у структурі духовності, автоматично не визначають її рівень та змістовне багатство. Якщо

порівнювати роль інформації і духовності у життєдіяльності індивідів та суспільства, то, переконаний, перевагу варто віддати духовності. Без неї навіть самі глибокі і новітні знання можуть бути застосовані не для ствердження добра, а для продукування зла. Історія дає більше, ніж достатньо, прикладів того, як висока власна освіченість використовувалась суб'єктами для задоволення особистих егоїстичних інтересів, штучного створення різноманітних конфліктних ситуацій, розв'язування війн тощо. Ситуація, в якій важливі знання у руках людини, позбавленої духовності, можуть негативно вплинути на розвиток суспільства, блискуче описана у фантастичному романі радянського письменника О. М. Толстого «Гіперболоїд інженера Гаріна». Дослідження в галузях фізики, хімії, машино- та ракетобудування, що активно проводились у фашистській Німеччині, своєю метою мали створення зброї, за допомогою якої Гітлер хотів підпорядкувати собі світ.

Феномен духовності змістовно «замкнутий», як вже підкреслювалось вище, на цінності, що мають «вічний» характер – істина, добро, свобода, краса. Вони, з одного боку, – втілення Абсолюту, з іншого завжди вирізняються конкретикою, тобто мають виражене суб'єктивне забарвлення, детермінуються конкретними просторово-часовими умовами буття людей. При цьому постійно залишаються значимими, незалежно від змін, які відбуваються у світі в цілому та на рівні конкретних суб'єктів. Сказане означає, що духовність, демонструючи у кожному конкретному випадку конкретну міру свого прояву, залишається тим, чим вона є – утворенням, що орієнтоване на ствердження в житті індивідів та в соціумі не утилітарного, прагматичного, корисливого, а привабливого, довершеного, морально і естетично зрілого, істинного, справедливого. Духовність своїм змістом та призначенням збагачує і звеличує суб'єкта, робить його кращим, досконалішим, «підмімає» над буденністю. Наповнює буття орієнтирами, які дозволяють долати труднощі, бачити не лише минуле та сьогоднішнє, а й майбутнє, ставитись до світу з оптимізмом, продукувати позитивне, красиве, життєстверджуюче. В духовності специфічно поєднані суще і належне. Це утворення, як і ідея, «виводить» суб'єкта за межі реально існуючого, апіорі орієнтує на зміну дійсності на засадах гуманізму.

Тобто має місце те, що в літературі називається випереджаючим відображенням. Саме завдяки духовності світ може і повинен стати кращим. І не тільки у близькому чи віддаленому майбутньому, а й тепер. Духовність постійно зберігає своє значення, навіть тоді, коли середовище людського буття цьому не сприяє.

У даному контексті не можна не згадати вчення І. Канта про вище благо. Останнє, на переконання мислителя, реалізується, проявляється в єдності обов'язку і особистого щастя людини. Обов'язок – важлива складова духовності і водночас умова її розвертання, втілення на практиці. На жаль, у сучасному світі все більше уваги приділяють протилежності обов'язку – правам (економічним, юридичним, політичним тощо). Будь-яке порушення прав суб'єкта далеко не кращим чином впливає на змістовне поле його духовності. Водночас надмірне акцентування уваги на правах підриває основи обов'язку, понижує його статус в системі суспільних відносин. Тим самим відбувається нівелювання даної чесноти. Мати обов'язок (перед Батьківщиною, родичами, колегами, особистою та історичною пам'яттю, власним чесним словом) для багатьох стало не модно і не актуально. Це поступово перетворюється у проблему планетарного масштабу. Спостерігається тотальне порушення норм міжнародного права, свідоме ігнорування одними суб'єктами взятих на себе обов'язків перед іншими суб'єктами, небажання частини громадян служити в армії тощо. Хоча за допомогою правових норм, економічних та інших санкцій обов'язок можна зовні нав'язати суб'єкту, це утворення зберігає власну цінність лише тоді, коли внутрішньо «народжується» у свідомості людини, суб'єктивно переживається і має моральне підґрунтя. Поза обов'язком духовність неможлива, як і навпаки.

Духовність – передумова і водночас невід'ємна складова культури. Обидва терміни вирізняються широтою і багатогранністю власного змісту. Культура покликана продукувати духовність. При цьому остання – своєрідна її підвалина. Якщо виходити з того, що культура – це міра людяності у людині, то межі даної міри безпосередньо залежать від того, скільки в ній духовності і як саме у змістовному плані вона там представлена. Духовність задає культурі світоглядну спрямованість, моральну наповненість, естетичну забарвленість. Цілі та ідеали, базові

принципи поведінки і регулятивні норми як важливі складові культури безпосередньо залежать від феномену духовності. Як тільки у суспільстві (чи на рівні конкретного суб'єкта) падає рівень духовності, це відразу супроводжується деградаційними процесами у сфері їх культури. Має місце також процес зворотного характеру.

Одна із складних проблем, з якою завжди зустрічається дослідник духовності, – відсутність можливості «зафіксувати» і описати цей феномен у його внутрішньому бутті на рівні свідомості індивіда. Про міру духовності людини можна судити лише тоді, коли ця чеснота певним чином заявляє про себе. Але і тоді вона не обов'язково опредмечується, розкривається максимально повно. Тому лише час дозволяє робити більш-менш обґрунтовані висновки щодо того, наскільки духовною є конкретна особистість. І чим більше його відрізок, чим частіше духовно зріла особа демонструє свою небайдужість до чужого горя, підтримку гуманних ініціатив, нетерпимість до порушень норм права і моралі, бажання бути поруч з іншою людиною у скрутну для неї хвилину, тим ширшою є територія практичного втілення духовності.

Важливим каналом отримання інформації про духовний світ людини, його зміст та орієнтири є спілкування з нею. Діалог дозволяє «зануритись» у поле знань, якими володіє індивід, «побачити» його ціннісні пріоритети, усвідомити, на що здатний співбесідник у конкретних життєвих ситуаціях. Спілкування, особливо якщо воно має доброзичливий характер, – форма обміну думками, під час якої існує можливість уточнювати позицію того, з ким ведеш розмову, осмислювати його минулий досвід, «програвати» ймовірнісні події.

Якщо стосовно індивіда духовність – один з параметрів його внутрішнього стану, то на рівні малих і великих об'єднань людей, суспільства в цілому це утворення є, як не дивно, більш очевидним. Суспільні відносини реально існують завдяки діяльності людей, демонстрації їх ставлення до довкілля та до інших суб'єктів найближчого і більш віддаленого оточення. Тут духовність (чи бездуховність) суб'єктів набуває зовнішнього прояву. Тому (з певною умовністю) можна говорити про міру духовності конкретного соціуму. Вона проявляється у тому, наскільки

у суспільстві шанують і поважають знання, освіту, науку, мистецтво; слідують нормам моралі і права; як реалізуються соціальні програми і захищаються інтереси кожного громадянина. У країнах, де панують тоталітарні режими, ігноруються закони, відбувається несправедливий розподіл матеріальних цінностей, подавляється свобода слова, обмежується доступ до джерел інформації, немає місця духовності у її суспільному вимірі. Але вона обов'язково існує на рівні індивідуального буття людей, як простих, звичайних, пересічних, так і тих, хто відкрито декларує власне неприйняття існуючого стану справ.

Духовно зріла особистість завжди знайде спосіб зреагувати на конкретні форми несправедливості, агресії, деструкції. У цьому своєму прояві духовність виступає як особлива нематеріальна сила, що здатна змінювати світ на краще. Тому так важливо, щоб на всіх етапах соціалізації індивіда – від дитинства і до останніх днів життя – духовність залишалась невід'ємною складовою цього процесу. Надзвичайно важливу роль тут відіграє процес виховання. В залежності від того, на що саме робиться ставка у вихованні, в підсумковому результаті матимемо або бездушного суб'єкта, готового заради особистої вигоди здійснити злочин, або ж чесного, порядного, відповідального громадянина. «...Саме такі вольові якості як рішучість, сміливість, мужність, цілеспрямованість, здатність пожертвувати своїми інтересами заради соціуму є основою становлення особистості як відповідального суб'єкта...» (Ковтун, 2020, с. 13). Духовність априорі покликана продукувати ауру добра, моральності, поваги до довкілля та у стосунках між людьми.

В літературі існує твердження, що духовність тісно пов'язана з таким проявом соціальної активності як служіння. Останнє має різні форми існування (психологічне налаштування, соціальна позиція, діяння, вчинки тощо). У сутнісному плані – це свідоме підпорядкування суб'єктом свого потенціалу для ствердження чогось важливого (ідеї, ідеалу, дружби, любові, наукового проєкту, політичної програми та ін.). При цьому далеко не завжди вказується на об'єкт служіння. І це не випадково, адже «служити» можна як добру, так і злу. В останньому випадку феномен духовності зникає. Натомість критерій служіння блискуче «спрацьовує», коли йдеться про релігійний вимір духовності.

Тут служіння Богу чомусь розуміється не просто прояв духовності, а як її сутнісна ознака. Метафізична абсолютизація даного моменту з необхідністю приводить до висновку, що духовність лише у контексті релігії отримує повне розкриття і належне трактування. Погодитись з ним не можна. Оскільки будь-який критерій повинен обов'язково відповідати вимозі однозначності, то в контексті нашої розмови «служіння» не здатне виступати у статусі безумовної основи для інтерпретації духовності.

Досліджуючи духовність, обов'язково варто звернути увагу на свободу. Її «головною і незаперечною метою... є сама свобода» (Бойченко, 2019, с. 81). Остання, як усвідомлення суб'єктом необхідності, що сприймається крізь призму його потреб та інтересів, – важлива складова духовності. Водночас – це один із орієнтирів розвертання духовних устремлінь людини. Духовність не в змозі функціонувати поза свободою. І хоча останньої ніколи не буває багато, дана цінність обов'язково задається на рівні духовності як один із стратегічних векторів одухотворення і олюднення дійсності. Звуження змістовного поля духовності завжди приводить до зменшення ступенів свободи як на рівні індивідуального буття людини, так і в її оточенні. Духовність передбачає відкритість людини світу, бездуховність – її внутрішню «ізоляцію».

Духовність тісно пов'язана з творчим ставленням до дійсності. Твердження справедливе як стосовно масових її проявів на рівні конкретних суб'єктів, які своєю щоденною працею роблять внесок у зміну світу на краще, так і тієї духовності, що пов'язана із самопожертвою, самовідданим служінням істині та правді, творчими звершеннями у сферах науки, освіти, медицини, мистецтва тощо. Людина як родова істота є творцем, а духовність – внутрішня «пружина» цього дійства. Останнє (за своїм призначенням) покликане гармонізувати доквілля, понижувати його ентропійність, сприяти зменшенню долі хаосу та зростанню долі краси.

Дійсна самореалізація особистості можлива лише на основі духовності, хоча цей акт у багатьох випадках здійснюється без опори на неї. Величезна кількість людей проживає життя акцентуючи увагу на задоволенні передусім власних матеріальних

потреб та інтересів. Духовність для них – річ побічна, другорядна. Домінування буденного, утилітарного витісняє із свідомості думки про проблеми інших індивідів, буття суспільства, його перспективи. Егоїзм (індивідуальний чи груповий) – одна з ознак бездуховності. В контексті її альтернативи регулятиви людської поведінки вирізняються усвідомленістю, вираженою присутністю власної відповідальності суб'єкта за те, що є для нього смисложиттєвим. Не зовнішня необхідність, а внутрішня налаштованість виконує тут роль джерела соціально значимих дій. Суб'єкт самостійно, а не за примусом, обирає як власний життєвий шлях в цілому, так і поведінку в конкретних ситуаціях.

Духовність важлива, значима не лише тому, що існує на рівні конкретних суб'єктів (індивідів, їх різноманітних об'єднань, суспільства в цілому), а, передусім, внаслідок продукування нової духовності, розширення поля свого буття. Априорі духовність результатом власного функціонування повинна мати себе саму у новій (більш досконалій) мірі. Йдеться про процес, який можна назвати одухотворенням дійсності. Якщо це не відбувається, то, у кращому разі, маємо стан стагнації духовності; у гіршому – стан деградації. Деградаційні процеси у цій сфері надто небезпечні, на їх подолання приходиться витратити дуже багато часу і зусиль. При цьому не завжди вдається досягти бажаних результатів. Неодухотворення має місце не лише тоді, коли індивід у своїх думках та діяльності схиляється до зла, а й при його байдужості до інших. Свідоме ухиляння від продукування добра, безвідповідальність за власні дії, ігнорування загальноприйнятих норм та правил поведінки – «внесок» у ствердження бездуховності.

Остання – протилежність духовності. У своєму максимальному прояві ця риса людини заявляє про себе не так вже й часто. Більш звичною є бездуховність іншого виду – мінімізація духовності. Це ситуація, коли протилежності існують не у пропорції 50 на 50, а доля бездуховності постійно домінує. Тобто, зберігаючи у собі певні залишки духовності і навіть іноді демонструючи прояв даної чесноти, людина живе життям, в якому постійно присутні егоїзм, вигода, користь. Тут духовність виставляється на показ іншим і лише тоді, коли це вигідно індивіду. Потім «ховається» до кращого випадку, а у думках та поведінці

продовжує панувати бездуховність. Вона примітивізує людину, робить «черствою», байдужою до чужого горя, незацікавленою до всього, що не стосується її особисто. Бездуховність асоціюється з відсутністю у свідомості суб'єкта цінностей вищого рівня, надмірною «заземленістю», небажанням виходити за межі власних потреб та інтересів. Це прояв ситуації, в якій інша людина є не метою, а засобом для досягнення своєї особистої мети.

Такий стан речей багато у чому схожий на нещирю релігійності. Індиферентно ставлячись до релігії та релігійної віри, нерідко поділяючи атеїстичні позиції, багато людей час від часу, як правило спорадично, відвідують релігійні храми і здійснюють там певні обряди. Робиться це з надією отримати від Бога індульгенцію за минулі і можливі майбутні «гріхи», а також з метою демонстрації іншим своєї релігійності. Здійснивши означений «ритуал», людина продовжує жити так, як звикла, особливо не турбуючись про моральну складову своїх вчинків та відповідальність за них перед Всевишнім.

Спотвореним проявом духовності, її сурогатом виступає псевдодуховність. Дане утворення зовні декларує себе як духовність, хоча у змістовному плані її характеристиками не володіє. Зміст псевдодуховності – несистематизовані елементи окультних знань, екзотичних релігійних вірувань, сумнівних духовних практик, підсвідомих потягів, езотеричних трактувань тощо. Тут довліє ірраціональність, яка активно подається індивідуумом як особиста «просвітленість», причетність до «космічного духу», глибинна турбота за долю світу і кожного, хто в ньому живе. В силу своєї незвичності, нетрадиційності псевдодуховність часто приваблює до себе недосвічених людей. Частина з них стає носієм цього духовного сурогату. З особливою силою він проявляє себе у переломні часи, коли кардинально змінюються устої суспільного чи індивідуального буття. Це добре видно, якщо звернутись до духовного життя пострадянського суспільства у 90-і роки минулого століття.

Бездуховність і псевдодуховність самим фактом власного існування продукують падіння авторитету знань у суспільстві, освіченості та інтелігентності людей, їх відповідальності за майбутнє. Негативно впливають на моральну культуру соціуму.

Тим самим руйнується його духовна безпека (Павлов, 2018). Нерідкі випадки конфлікту духовності особистості і бездуховності середовища її соціального буття. Як правило, він закінчується не на користь особи. Всі тоталітарні політичні режими намагаються, за допомогою жорстких методів управління та відповідної ідеології, нав'язувати людям цінності, що не завжди корелюються з моральністю, людяністю, порядністю.

Висновки. Залишаючись надбанням внутрішнього світу людини, зовні духовність проявляється у декларованих нею думках та вчинках. Однією з сутнісних ознак даного утворення є орієнтація суб'єкта на цінності, що сприяють соціальному прогресу. Бути людиною духовною – значить піднятися вище власного егоїзму, сприяти всьому, що допомагає подоланню напруги у стосунках між людьми, жити відповідно до норм моралі, послідовно реалізовувати на практиці принцип гуманізму. Сказане означає, що на перший план тут виходить спільне благо, поза яким особисті досягнення індивіда, зберігаючи своє значення для нього, є лише атомізованим проявом загального.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко М. Вибір свободи як сенс існування людини. *Проблема людини у філософії: Матеріали XXVII Харківських міжнародних скovorodivskykh chytan' (OKZ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди», 27–28 вересня 2019 року)*. Харків: Майдан, 2019. С. 80–86.
2. Ковтун Н. М. Політико-правові засади вольової активності суб'єктів суспільних перетворень. *Практична філософія*. 2020 (№ 1(№ 75)). К.: Центр практичної філософії, 2020. С. 9–14.
3. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. 239 с.
4. Павлов В. Л. Про зміст понять «духовність» і «духовна безпека». *Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я: матеріали XVII науково-практичної конференції*. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. С. 83–85.

REFERENCES

1. Boichenko M. Vybir svobody yak sens isnuvannia liudyny [The Choice of Freedom as the Meaning of Human Existence]. *Problema liudyny u filosofii : Materialy XXVII Kharkivskykh mizhnarodnykh skovorodivskykh chytan'* [The Problem of Man in Philosophy: Materials of the XXVII Kharkiv International

Skovoroda Readings] (OKZ «Natsionalnyi literaturno-memorialnyi muzei H. S. Skovorody», 27–28 veresnia 2019 roku). Kharkiv: Maidan, 2019, p. 80–86. [In Ukrainian].

2. Kovtun N. M. Polityko-pravovi zasady volovoi aktyvnosti subiektiv suspilnykh peretvoren [Political and Legal Bases of Volitional Activity of Subjects of Social Transformation]. *Praktychna filosofia* [Practical Philosophy]. 2020 (№ 1(№ 75)). K.: Tsentr praktychnoi filosofii, 2020, p. 9–14. [In Ukrainian].

3. Krymskyj S. B. Zapyty filosofskykh smysliv [Requests for Philosophical Meanings]. K.: Vydavets PARAPAN, 2003 [In Ukrainian].

4. Pavlov V. L. Pro zmist poniat «dukhovnist» i «dukhovna bezpeka» [On the Content of the Concepts of "Spirituality" and "Spiritual Security"]. *Dukhovna bezpeka Ukrainy: pohliad suspilstvoznavstva i bohoslovia: materialy XVII naukovo-praktychnoi konferentsii* [Spiritual Security of Ukraine: a View of Social Studies and theology: Proceedings of the XVII Scientific and Practical Conference]. K.: VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2018, p. 83–85. [In Ukrainian].